

yra žmogaus, kaip gamtos dalies, santykiavimo su tikrove rezultatas, o antrasis — žmonių, kaip socialinių būtybių, veiklos rezultatas. Jutiminiams vaizdiniais netaikytinas teisingumo ir klaidingumo kriterijus todėl, kad jie yra natūrali organizmo reakcija į aplinkos poveikį.

Mokslinėje literatūroje pažinimo procesas paprastai dalijamas į jutiminio suvokimo ir abstraktaus mąstymo pakopas. Disertanto nuomone, toks šio proceso skaidymas yra *sensus* ir *ratio* metafizinio priešpastatymo reliktas. Juk individas dalyvauja visuomeniniame istoriniame pažinimo procese tiek, kiek disponuoja loginiu mąstymu ir materialiomis tikrovės tyrimo priemonėmis. Be to, jis yra šio proceso dalyvis ne tiek dėl to, kad suvokia jutiminius faktus, o daugiau dėl savo sugebėjimo suteikti jiems ypatingą pažintinę reikšmę. Pažinimo procese svarbus ne tiek jutimo organų imlumas, kiek teorinio pasirengimo sąlygotas pažintinis įžvalgumas. Todėl empirinės pažinimo stadijos sąvoka turi tam tikrą prasmę ne psichinės individo veiklos, bet teorijos vystymo proceso atžvilgiu. Tą patį galima pasakyti ir apie teorinę pažinimo stadiją.

Darbas baigiamas reikšmingomis išvadomis, kurios logiškai išplaukia iš pasirinktų problemų analizės.

Oficialieji oponentai filosofijos mokslų daktaras prof. I. Zaksas ir filosofijos mokslų kandidatas e. prof. p. G. Nežnovas gerai įvertino J.-V. Vinciūno disertaciją. Jos pasirodymas atskiru leidiniu būtų graži dovana visiems besidomintiems marksistinės gnoseologijos problemomis.

V. RADVILAVICIUS

MINTINIS EKSPERIMENTAS — GALINGA PAŽINIMO PRIEMONĖ

Pernai Visuomeninių mokslų akademijoje prie TSKP CK filosofijos mokslų kandidato laipsnio disertaciją tema „Mintinio eksperimento vieta moksliniame pažinime“ apgynė K. Makarevičius (mokslinis vadovas — filosofijos mokslų daktarė prof. A. Kornejeva). Oficialieji oponentai — filosofijos mokslų daktaras I. Novikas ir filosofijos mokslų kandidatė A. Gluchova teigiamai įvertino šį darbą, pabrėždami, jog jis turi svarbią reikšmę, sprendžiant daugelį marksistinės gnoseologijos klausimų. Nemaža teigiamų disertacijos bruožų nurodė taip pat Maskvos N. Baumano Aukštosios technikos mokyklos filosofijos katedra.

Mintinis eksperimentas šiuo metu vis plačiau ir intensyviau panaudojamas įvairiose materialaus pasaulio pažinimo srityse. Todėl tikslinga kuo giliau ištirti šios pažinimo priemonės pobūdį ir galimybes. Be to,

negalima pamiršti, jog mintinio eksperimento esmę iškraipo pozityvistai ir kai kurie kiti šiuolaikinės buržuazinės filosofijos atstovai.

Marksistinėje filosofinėje literatūroje kol kas nebuvo nė vieno monografinio pobūdžio darbo šiuo klausimu. Todėl K. Makarevičiui teko daug ką pirmajam iširti ir savarankiškai spręsti. Disertacija susideda iš įvado, dviejų skyrių ir pabaigos. Čia pat pridodamas ir turtingas literatūros sąrašas.

Kuo patraukia dėmesį šis darbas?

Iš kandidatines disertacijos filosofijos klausimais paprastai reikalaujama, kad joje būtų atskleista ne tik nagrinėjamos problemos vieta bendrojoje filosofinėje problematikoje, jos reikšmė (pažinimo, idologinės kovos ir socialinės praktikos požiūriais) bei sprendimo lygis filosofinėje literatūroje, bet ir pateikta susisteminta medžiaga, jos įvertinimas, savas, pozityvus kylančių klausimų sprendimas, išvados. Suprantama, tokia užduotis (dėl tiriamojo objekto sudėtingumo, atitinkamos medžiagos stokos ar, priešingai, jos gausumo ir kitų priežasčių) nėra lengvai įveikiama. Ypač tai pasakytina apie medžiagos susistemimą bei jos įvertinimą, vadovaujantis marksistine metodologija. Todėl neatsitiktinai vieno ar kito autoriaus sava mintis kartais ryškiau ir neiškyla, paskęsdama panaudojamos, neretai prieštaringos literatūros labirinte arba, priešingai, nepakankamai atspindi tą pagrindą (kitų tarybinių filosofų pasiekimus), kuriuo remdamasi ji susiformavo.

Šiuo požiūriu K. Makarevičiaus disertacija reikšmingai išsiskiria. Visų pirma, autorius iš karto ima konkrečiai nagrinėti pasirinktą problemą, pakeliui sumaniai įpindamas istorinę ar kitą medžiagą, padedančią išryškinti jos esmę. Pirmajame skyriuje atskleidžiama mintinio eksperimento esmė, antrasis disertacijos skyrius skirtas jo vaidmeniui, kuriant ir vystant mokslinę teoriją, atskleisti. Būdinga, jog tiek pirmajame, tiek antrajame šio darbo skyriuose neapsiribojama vien problematikos iškėlimu, bet ir daug kur ji pozityviai, argumentuotai gvildinama. Pavyzdžiui, pirmajame disertacijos skyriuje autorius ne tik apibrėžia, kas yra mintinis eksperimentas (pasak disertanto — tai specifinis pažinimo metodas, kuomet žmogus, remdamasis teorinėmis žiniomis ir empiriniais duomenimis apie objektyvų pasaulį, mintyse operuoja idealiais objektais, įsivaizduojamais prietaisais, susiedamas juos, pagal analogiją su realiu eksperimentu, į eksperimentines situacijas, padedančias „grynu pavidalu“ pastebėti esmingiausius tiriamųjų materialinių objektų vidinius, būtinius ryšius bei santykius), bet ir atskleidžia mintinio eksperimento galimybes. Pasirodo, jog mintinio eksperimento sritis dėl abstrahavimo ir idealizacijos yra daug platesnė, negu materialinio eksperimento, daugiausia todėl, kad tiek abstrahavimas, tiek idealizacija

pasirodo ne kaip pagalbinės mintinio eksperimento priemonės, bet kaip būtinas visų jo operacijų, visų jo principų matas. Savo ruožtu, kaip teigiama disertacijoje, mintinio eksperimento panaudojimą riboja konkretus teorinių žinių ir techninių pažinimo priemonių lygis.

Konkrečiai, pozityviai nagrinėjami klausimai ir antrajame disertacijos skyriuje. K. Makarevičius įtikinamai parodo, jog mintinis eksperimentas per visą pažinimo istoriją buvo naujų materialaus pasaulio reiškinių aiškinimo, dėsnių atskleidimo, naujų teorijų kūrimo ir santykinai užbaigtų mokslinių teorijų tobulinimo priemonė. Jis padėjo ir padeda kurti bei vystyti mokslines teorijas tiek induktyviu, tiek deduktyviu keliu, „tarpininkauja“ tiek žinių diferenciacijai, tiek integracijai, padeda atskleisti naujai sukurtų teorijų sąryšį su jau esančiomis. Šios disertacijos išvados, kaip gerai supranta ir pats autorius, turi svarbią reikšmę (vis sudėtingesnis darosi pažinimo objektas, mažėja galimybė betarpiškai gauti visapusišką informaciją apie tiriamąjį objektą ir t. t.).

Kita vertus, kaip parodo disertantas, mintinis eksperimentas, kaip pažinimo metodas, nėra absoliutus ir visagalintis. Jis padeda moksliskai pažinti objektyvią tikrovę, kurti ir plėtoti mokslines teorijas tik tada, jeigu tyrinėtojai atsižvelgia į žinių perimamumo principą, organišką naujai kuriamų teorijų ryšį su egzistuojančiomis, jeigu jis panaudojamas kartu su kitomis pažinimo priemonėmis, laikomas tarpine grandimi tarp teorijos ir materialinio eksperimento. Šis eksperimentas, kaip nurodo K. Makarevičius, gali būti panaudojamas, be kita ko, ir kaip loginis, išankstinis žinių teisingumo kriterijus, tačiau galutinai nustatyti, ar žinios yra teisingos, ar tam tikra teorija yra tobulesnė gali tik materialinis eksperimentas, praktika.

Būdingas K. Makarevičiaus disertacijos bruožas yra ir tai, kad teoriniai samprotavimai grindžiami ne tik bendraisiais mokslinės minties laimėjimais, bet ir konkrečia vienu ar kitų mokslininkų kūrybos analize. Disertantas detaliai išgvildeno nemažą mintinių eksperimentų, kuriuos atliko L. Bolemanas, N. Boras, M. Bornas, G. Galilėjus, V. Geizenbergas, A. Einšteinas, Ž. Lagranža, G. Lorencas, Dž. Maksvelas, S. Vavilovas bei kiti mokslininkai, ir tai paskatino jį padaryti įdomių išvadų, įgalino atskleisti mintinio eksperimento pažintinių funkcijų dinamiką, jo nuoseklumą ir etapiškumą, ekstrapoliuojant žinias, palyginti vaidmenį mintinių eksperimentų, siejančių atskirus dėsnius vienos ir tos pačios teorijos ribose bei jungiančių įvairias, net priešingas teorijas, į vieningą sistemą, ir kt.

Pagrindinė disertacijos medžiaga išleista atskira knyga *. Žinoma, kandidato disertacijoje neįmanoma aprėpti visų klausimų, susijusių su

* K. Макаревичус, Место мысленного эксперимента в познании, М., 1971, 80 стр.

mintiniu eksperimentu. Dalį jų autorius pasiliko spręsti ateityje, būtent: analizės ir sintezės, indukcijos ir dedukcijos vaidmuo ir reikšmė mintiniame eksperimente, jo funkcijos,— kaip, pavyzdžiui, mokslinio numatymo funkcijos, jo santykio tiek su kitomis loginėmis, tiek su materialinėmis mokslinio pažinimo priemonėmis, jo vaidmens, parengiant materialinį eksperimentą, jo panaudojimo specifikos, analizuojant įvairias gyvenimo sritis ir ypač visuomenės gyvenimo reiškinius, ir kiti klausimai. Kadangi K. Makarevičius turi aiškia tolesnio darbo perspektyvą, reikia tikėtis, kad, neilgai trukus, sulauksime ir naujų darbų šioje srityje. Tačiau ir tai, kas jau padaryta, leidžia gerai suvokti mintinio eksperimento vietą moksliniame pažinime, parodo, kokia galinga ši pažinimo priemonė. Šiuo darbu, be abejo, ateityje remsis daugelis tyrinėtojų, nagrinėjančių marksistinės gnoseologijos problemas. Matyt, jis patrauks ir gamtos bei kitų mokslų atstovų dėmesį.

J. LAZAUSKAS